Csapody Tamás

A BORI MUNKASZOLGÁLAT EMLÉKEZETE A NAPLÓK TÜKRÉBEN

A bori munkaszolgálat történetében különös helyet foglalnak el a Borban írt naplók. Ezek a második világháború alatt keletkeztek, de nem sorolhatók a hagyományosnak mondható háborús naplók közé. Igaz, nem a háború poklában, nem a fronton, nem a visszavonulás során és nem is a hátországban írták őket, mégiscsak háborús körülmények között, frontok közé szorulva, hadműveleti területen, a magyar határoktól messze, idegen földön keletkeztek, gyakran szintén pokoli körülmények között. Ugyan magyar és német katonai alárendeltségben élő munkaszolgálatos katonák vezették a bori naplókat, ezek természetesen nem tekinthetők katonanaplóknak, mint ahogyan a munkahelyek leírásai ellenére munkanaplóknak sem. Nem hadifogolyként kezelt foglyok, hanem rabságban élő munkaszolgálatosok írták a naplókat – titokban. Legtöbbjükben ugyan van útleírás, sőt a szövegek a kényszerű és gyakori helyváltoztatás leiratai is egyben, de természetesen nem sorolhatók be az útinaplók közé. Annak ellenére, hogy a megsemmisítés réme meg-megjelenik a leírásokban, mivel a munkabalesetek, a betegségek, valamint a verések, gyilkosságok és a kivégzések miatt a halál árnyéka rávetült a naplóírók életére, nem beszélhetünk koncentrációs vagy megsemmisítő táborban íródott lágernaplókról sem. Valójában a holokauszt áldozatainak kényszermunkatáborban született írásai ezek;[1] egyszerre levélnaplók, tábornaplók, fogolynaplók és útinaplók. A kutatásaim során megtalált bori naplók többé-kevésbé rendszeresen és kronologikus rendben vezetett, fragmentáltságot mutató, személyes feljegyzéseket tartalmazó, zsidó kényszermunkások által írt egodokumentumok.[2]

Az ismert bori naplók

Jelenleg öt olyan naplót ismerünk, amely – legalább részben – Borban keletkezett.[3] Az öt napló közül csak háromról tudunk érdemi leírást adni, kettő töredékesen megismerhető. Az öt közül kettőből több hiányzik, mint amennyi fennmaradt

---

[1] Az 1943-ban és 1944-ben a szerbiai Borba vitt összesen kb. 6000 magyar munkaszolgálatos között 161 Jehova Tanúja, 19 reformadventista és 9 nazarénus is volt. Nem ismeretes, hogy a kisegyházak tagjai közül bárki is írt volna naplót.

[2] A naplóról mint történelmi forrásról lásd *Gyáni Gábor:* A napló mint társadalomtörténeti forrás. A közhivatalnok identitása. In: *Uő:* Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Bp. 2000. 145–160.

[3] A tanulmány kronológiai kereteit a bori munkaszolgálatra szóló behívó parancs, illetve az állandó lakhelyre történő visszaérkezés adja. Több olyan visszaemlékezést is ismerünk, amelyet az utókor bori naplóként tart számon. Lásd pl. Koltai Károly visszaemlékezését, amely a Holokauszt Emlékközpont

(Faludi László), illetve ami jelenleg hozzáférhető belőle (Szöllösi György). Jóval többet tudunk annál róluk, hogy csak említés szintjén idézzük fel őket, de sokkal kevesebbet annál, hogy össze tudjuk hasonlítani a másik három, általam teljes egészében megismert naplóval (Laufer György, Somló Béla, György Lajos).

A naplók változó hosszúságú időtartamot fognak át. A legkorábbi kezdő időpont a bori munkaszolgálatra történő behívóról való értesülés (1943. május 31.), míg a legkésőbbi a magyarországi szülőhelyre való visszaérkezés és az ezt követő élmények rögzítése (1945. április 3.). A két időhatár között vezetett naplók azonban nagyon eltérő idősávban mozognak. Olyan, alapvetően „külső" körülmények is meghatározták az időbeli kereteket, mint például az, hogy kit melyik évben hívtak be a bori munkaszolgálatra (1943 vagy 1944), vagy hogy melyik csoportban (első vagy második „lépcsőben") hagyta el Bort. De a „belső", szubjektív különbségek is szerepet játszottak abban, hogy ki mikortól és meddig vezette feljegyzéseit. A „külsőként" és „belsőként" meghatározott különbségek természetesen szorosan összefüggtek egymással, hiszen például a második lépcsőt jellemző erőltetett menetek és tömeggyilkosságok lehetetlenné tették az események feljegyzését. Ezzel szemben bőven adódott lehetőség naplóírásra a Borból második lépcsőben elindítottak számára a felszabadulást követő időszakban és a Temesvárra történő, szabadságot és nyugalmat jelentő megérkezést követően.

A bori naplók közül hármat közgyűjteményben őriznek, kettőt pedig a volt bori munkaszolgálatosokkal vagy leszármazottaikkal való kapcsolat révén ismertem meg vagy szereztem róluk tudomást. Egy kivételével valamennyi napló publikálatlan.

Faludi László naplója

A két, egészében nem megismerhető napló egyike Faludi Lászlóé.[4] Az ő autográf naplója ismeretlen hosszúságú.[5] A fennmaradt, számozott nyolc oldal alapján a hossza mintegy száz oldal lehetett; a vonalas füzetlapokra szürke grafit-tollal írt feljegyzések jól olvashatók.

Faludi László Szegedről vonult be munkaszolgálatra, 1943. július 17. és 1944. szeptember 17. között volt a központi Berlin táborban. (Napra pontosan

---

hivatalos nyilvántartása szerint „kéziratos napló és visszaemlékezés". Holokauszt Dokumentációs Központ és Emlékhely 2011. 360.1.

4 Faludi László (a. n. Fingerhút Sarolta; Bp., 1920. dec. 29. – Bp., 1980 után) V/4. szd. V. kmsz. pótzlj.; azonositási száma (a továbbiakban: a. sz.): 3006. 20. 3432. Szegedi, majd budapesti szövőmunkás.

5 Bori fogoly munkaszolgálatos naplója. Magyar Nemzeti Múzeum, Legújabb Kori Iratgyűjtemény 83.242.1. A napló 29–32. és 81–84. oldalai maradtak fenn. Köszönöm a múzeum történész-muzeológusának, Balahó Zoltánnak a segítségét.

14 hónapot.) A napló hozzáférhető egytizede alapján úgy tűnik, hogy három nagy témáról vegyesen esik szó benne: a bori munkaszolgálatról, a munkásmozgalmi múltról és kommunista jövőről, valamint a magánéletről. Faludi a túlélésben bízva, kifejezetten az utókornak címezte naplóját. Nagy részletességgel számolt be a Borig vezető vízi útról (a vízi utat eddig senki sem mutatta be ilyen alaposan) és a bori munkahelyekről. Irodalmi stílusban írt bejegyzései egyszerre tekinthetők visszaemlékezésnek a kommunistává érlelődés időszakáról és őszinte vallomásnak édesanyja, valamint az öccse iránt érzett szeretetéről.

Faludit az első csoporttal indították Borból vissza, és valahol útközben, de még mindenképpen a szerb hegyek között szökhetett meg és állt be a Tito-partizánok közé.

Szöllösi György naplója

A másik, egészében meg nem ismerhető bori napló szerzője Szöllösi György.[6] Az ő autográf naplója teljes terjedelmében fennmaradt, de jelenleg nem hozzáférhető. A rendelkezésemre álló néhány oldal és a Szöllösi György fia[7] által megküldött naplókivonat együtt sem ad elégséges információt a napló elemzéséhez.[8] Így Szöllösi életútját és ezen belül a bori munkaszolgálatra vonatkozó időszakot elsősorban a University of Southern California Visual History Archive által készített videóinterjú alapján lehet rekonstruálni. A bori napló tartalmához ezáltal ugyan nem jutunk közelebb, de annyit mindenképpen megtudunk, hogy Szöllösit 1944 tavaszán a Bregenz altáborba vitték és onnan a Borban lévő Straflagerbe (büntetőlágerbe) került. Miután Tito partizánjai felszabadították, először Temesvárra, majd a felszabadult Budapestre ment.[9] (Naplóját tehát feltehetően 1943 tavaszától 1945 elejéig vezette.)

[6] Szöllösi György [Gyorgy Szollosi/George Brent/George L. Brent/Zev Jehuda; becenevek: France George Debrignon, Sasha Manoff] (a. n. Weisz Mária; Zilah, 1926. ápr. 2. – Dallas [USA], 2001. jan. 24.) hegedűművész, üzletember. A háború után Sopronban rendőr segédfelügyelő, majd németországi és franciaországi kitérő után 1947 májusában az Amerikai Egyesült Államokba ment. Chicagóban telepedett le, George Brentre változtatta nevét és üzletember lett.

[7] Dennis Brent (a. n. Anita Myerson; Chicago, 1950. dec.? –) Dallasban élő író, ny. lapszerkesztő, producer.

[8] A borítón kívül összesen négy, rosszul szkennelt oldalt láthattam a naplóból. A kockás borítójú, kockás iskolafüzet kb. 30–40 oldalas lehet. Dennis Brent elektronikus levele Csapody Tamásnak. Dallas, 2006. aug. 24. (A szerző tulajdonában, publikálatlan.) Dennis Brenttől éveken keresztül hiába kértem a teljes napló megmutatását.

[9] USC Shoah Fundation Visual Hisory: 19753. F14. Az itt közölt információkat összevetettem Szöllösi György tanúvallomásával (Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Császár János szegedi népbírósági pere. Tanúvallomási jegyzőkönyv. Nytsz.: nincs. Sopron, 1945. jún. 7. Nb.206/1945. 32–33.), valamint 2006. szept. 12-én megkérdeztem Budapesten Szöllösi budapesti iskolatársát és egyben a bori táborokban vele együtt raboskodó bajtársát, Kovács Dénest (a. n. Doman Róza; Bp., 1926. szept. 21. – Bp., 2015. dec.19.).

Laufer György naplója

Jelenleg három olyan bori naplót tartunk számon, amelyek teljes egészükben megismerhetők. Laufer György[10] 36 oldalas, autográf, közgyűjteményben elhelyezett naplójának[11] első bejegyzése Borba érkezése után több mint két és fél hónappal, 1943. október 5-én keletkezett.[12] Utolsó bejegyzését pedig az „első lépcső" Borból történő elindulása előtt tíz nappal, 1944. szeptember 7-én vetette papírra. (A napló tehát összesen szinte napra pontosan 11 hónapnyi időintervallumot ölel fel.) Laufer, akárcsak Faludi László, a Berlin táborba került, de dolgozott az ettől északra lévő Krivelj településnél lévő mészkőbányában, s Borban is, itt már fényképészként. Bejegyzései alapján napra pontosan rekonstruálható, hogy 1944. március 27-én 15 bajtársa megszökött, s közülük néhány nappal később (1944. április 2-án) két főt ki is végeztek. Beszámolt egy „jehovista" robbantós 1944. április 11-ei haláláról is. Az intellektuális beállítottságúnak ugyan nem mondható, rengeteg helyesírási hibával író szerző olykor nagyon találóan foglalta össze a helyzetet és az átélt eseményeket.[13]

Laufert az első lépcsőben indították vissza Borból. A gyalogmenetek során már nem vezette naplóját. A nyugat-bácskai Cservenkán vagy annak környékén fejbelőtték, de a csodával határos módon megmenekült, s felgyógyulását követően visszatért Budapestre.[14]

Somló Béla naplója

Az eddig ismert leghosszabb bori napló szerzője dr. Somló Béla.[15] A közgyűjteményben lévő, gépelt átiratban megmaradt szöveg az összes bori napló terjedelmének

[10] Laufer [Läufer/Lauffer] György (a. n. Somogyi Rózsi/Róza; Bp., 1920. aug. 9. – Bp., 1995. szept. 30.) V./4. szd. V. kmsz. pótzlj.; a. sz.: 3009.20.2796. Budapesti fényképész, sajtómunkás, motoros-szállító, bőrdíszműves, műanyagkészítő kisiparos.

[11] Laufer György: Bori munkaszolgálatban írt napló. Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár, Holokauszttal kapcsolatos iratgyűjtemény, B/327 L2_E4_75. A napló fedő- és hátsó lap nélküli, kétféle méretben lévő (15x20.5 cm és 13.5x18.5 cm), számozatlan, kétoldalas, kockás, iskola füzetlapokból áll. A külön (letépett?) lapokat (1–9.) leszámítva, a füzet gerincét két fémkapoccsal tűzték össze. A napló elejét és végét vörös tintaceruzával írták, míg a közbülső részt (9–17.) helyenként elszürkülő kék tintaceruzával.

[12] A napló megtalálásában és azonosításában nyújtott segítségükért köszönetet mondok Füredi Erzsébetnek, Grosser Jánosnak, Gyárfás Katalinnak, Halász Áronnak és családjának, Kenedi Mariannak, Laufer Tamásnak, Lovas Andreának, Oláh Lajosnak, Papp Ervinnek, Prinner Gábornak, Simon Máriának, Toronyi Zsuzsának, Tóth Tamásnak, Vajda Orsolyának, Völgyi Péterné, Reich Máriának.

[13] A napló teljes terjedelmében megjelent, lásd *Csapody Tamás:* Laufer György naplója. Múltunk 64. (2019) 1. sz. 184–224.

[14] Tálas András népbírósági pere. Laufer György tanúvallomása. Bp. 1946. okt. 30. Nytsz.: 619/1946. Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL) Nb.3281/1945. 80.

[15] Somló Béla, Dr. [Schwartz Béla] (a. n. Körpel Ilona; Bp., 1903. júl. 14. – ?) budapesti okleveles közgazdász, agrárközgazdász, banktisztviselő, fényképész.

a többszöröse.[16] A kézirat tipikus példája a retrospektív jellegű vagy nem „érintetlen" naplóknak,[17] mivel az eredeti, autográf napló hiányában megállapíthatatlan, hogy a fennmaradt példány milyen utólagos átalakításokon ment keresztül, s a szerző az esetleges átalakítás kapcsán milyen elvárásoknak akart megfelelni. Somló Béla a délvidéki és az ukrajnai bevonulásról írt összes naplóját ugyanilyen módon hagyta az utókorra.[18] Borban írt naplója szinte kimeríthetetlen információs tárháza a második csoporttal a Rhön altáborba kivitt munkaszolgálatosok élettörténetének. Szerencsés szabadulását követően pedig páratlanul gazdag leírását adja a háborút viszonylag jól átvészelt, felszabadult Temesvár színes életének, ahol zsidók, magyarok, románok és oroszok élték együtt.

Somló Béla 1945 utáni életéről a legtöbbet az Államvédelmi Hatóság által róla vezetett vaskos megfigyelési dossziéból tudhatunk meg. A párton kívüli, több nyelven beszélő, zenekedvelő tisztviselőt kémkedés gyanúja miatt tartották megfigyelés alatt hat éven keresztül, 1950 és 1956 között.[19]

György Lajos[20] naplója

A harmadik, teljes terjedelmében fennmaradt bori napló[21] szerzője György Lajos. Amíg Faludi László és Somló Béla személye, Laufer György szerzősége után nyomoznom kellett, György Lajos esetében ennek éppen az ellenkezője állt fenn. Ráadásul az összes bori naplószerző közül ő volt az egyetlen, akit személyesen is

---

16 Bori naplója két nagy egységből áll: a Borban írt 49, a Temesváron írt 64 gépelt oldalt tesz ki (Bor, 1944. jún. 1. – Temesvár, 1944. okt. 19. és Temesvár, 1944. okt. 19. – Bp., 1945. febr. 27.). A szerző a „Hadtörténeti Levéltár részére" jegyezte le 1979-ben és 1982-ben. Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Levéltár (a továbbiakban: HM HIM HL), PgyM/368. és M/368.

17 *Kunt Gergely:* Kamasztükör. A hosszú negyvenes évek társadalmi képzetei fiatalok naplóiban. Bp. 2017. 15–20.

18 A pécsi IV/2 tgko. [tehergépkocsi osztály] részvétele a délvidéki bevonulásban 1941-ben (1980). HM HIM HL TGY 28826. A pécsi gépkocsihadosztály IV/2 tgko. oszlopának részvétele a gyorshadtest 1941. évi oroszországi hadjáratában. [É. n.] HM HIM HL, FGY 2811.

19 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) 3.1.5. 0-9054. A gyanú nem igazolódott be és a dossziét lezárták.

20 György Lajos, Dr. [becenév: Piros] (a. n. Schwitzer Emma; Bp., 1926. ápr.16. – Bp., 2008. okt. 1.) budapesti orvos, neurofarmakológus, kutató, szerkesztő, író, környezetvédő, ökológus, a magyar zöld mozgalom meghatározó alakja, az MTA doktora.

21 A napló eredeti példánya György Lajos özvegyének, a Budapesten élő Vass Otíliának a birtokában van. Az eredeti naplót nem állt módomban tanulmányozni. A naplót 2008 végén, György Lajos halála után ismerhettem meg fia, György Péter esztéta, médiakutató, egyetemi tanár jóvoltából. A tőle kapott szkennelt változat alapján megállapíthatatlan, hogy a naplóból valóban hiányzik-e néhány oldal (68., 109., 91–92., 112–113.) vagy csak szkennelési hibáról van szó. Köszönöm György Péternek a napló szkennelt formában történő átadását, valamint engedélyét ahhoz, hogy az írást jelen tanulmányban felhasználhassam és abból idézhessek.

megismerhettem. Borban írt naplójáról 2005-ben szereztem tudomást.[22] A nyilvánosság előtt fia, György Péter esztéta számolt be először a napló létezéséről az *Alföld* című irodalmi folyóiratban megjelent életrajzi esszéjében, 2010-ben.[23] Egy évvel később pedig megjelent a már említett esszét is magában foglaló, nagy visszhangot kiváltó esszéregénye, az *Apám helyett,*[24] melynek első hét fejezetében lényeges szerepet kapott édesapja bori munkaszolgálata és bori naplója. A naplóból a műben hosszabb részleteket is közölt.

György Lajos és a bori munkaszolgálat

György Lajos bori naplója három, kronológiai és topográfiai szempontból egyaránt jól elkülöníthető részre osztható: Bor, a felszabadulás és vándorlás, végül pedig Budapest és otthon. Tematikáját illetően történeti és privát napló. Nemcsak a bori és a vándorlás időszakában van intenzíven jelen a magánéleti szál, de az otthoni időszakban készült bejegyzésekben is, csak itt az arányok természetesen megfordulnak. A napló háborús, munkaszolgálatos tábori napló, majd pedig „útinaplóvá” és magán naplóvá válik. Egy munkaszolgálatra elhurcolt, országhatárokon átkelő, hadműveleti területeken átvonuló, a régi és új rendszert „testközelből” megismerő, szüleitől leválni alig képes 18–19 éves fiatalember naplója, aki ráadásul ebben az időszakban szerelmes is, és szerelmében csalódnia kell. A szöveg tehát az első szerelem egyetlen évének érzelmeket dokumentáló naplója is. De van még egy fontos rétege: a textus annak a dokumentuma is, miként formálódik György Lajos viszonya a kommunista eszméhez gyakorlati próbatételeken át. Összességében tehát György Lajos naplója egyértelműen tekinthető a változások, a mobilitás és a felnőtté válás naplójának is.

Munkaszolgálat és identitás

György Lajos 1944. május 31-e és 1945. április 3-a között vezette kézzel írt naplóját.[25] Ennek bori része egy rövidebb időszakot ölel fel, tartalmazza viszont a felsza-

[22] György Lajos elektronikus levele Csapody Tamásnak. Bp. 2005. szept. 13. (A szerző tulajdonában, publikálatlan.)

[23] *György Péter:* Az amnézia-terápia. A Kádár-korszak fausti egyezsége. Alföld 61. (2010) 1. sz. 64–69.

[24] *Ő:* Apám helyett. Bp. 2011.

[25] Az autográf napló egy keménykötésű, ragasztott és belül összefűzött, eredetileg 140 oldalas, számvitelkönyvbe, ún. gabonaraktárkönyvbe íródott (hivatalos száma: 433K KD 70.). A könyv lapjait összefűző két vékony spárga a könyv hátsó borítóján össze van ragasztva, rajta pecsét: „Forgalmi Adóhivatal Debrecen”. A könyv belső oldalán található hivatalos, négyszögletes tintapecsétbe írt adatok alapján tudható, hogy a gabonaraktárkönyv Nagy János kishegyesi malomtulajdonosé volt (törzsszáma: 2643; a pecsét kelte: 1931.9.8.). A könyv hátsó oldalain gabonakereskedelemmel kapcsolatos, kék és fekete tintaceruzával írt bejegyzések (pl. névsor, vásárlás) láthatók. Ezek jól elkülönülnek György

badulást, valamint a hazaérkezést követő hónapok történéseit is. A napló a munkaszolgálatra szóló behívótól kezdve, szinte napra pontosan egy év bejegyzéseit tartalmazza. A néhol kihagyásokkal vezetett napló rögzíti azt is, hogy ez alatt az idő alatt György összesen 58 helyen aludt, a behívó által meghatározott helytől, Jászberénytől kezdve, a bori helyszíneken, valamint a felszabadulását követő hazafelé vándorláson át, egészen budapesti otthonáig. Naplója tehát háborús napló, abból az időszakból, amikor napról napra nagyobb méreteket öltött a zsidók jogfosztottsága, bevezették már a sárga csillag viselésének kötelezettségét, a német hadsereg megszállta Magyarországot és a gettók felállítása is folyamatban volt, ami miatt többen is úgy vélték, hogy nagyobb biztonságot jelent az érintetteknek a munkaszolgálat, mint az otthonmaradás. György Lajos azonos napon vonult be munkaszolgálatra édesapjával. A tényről ezt írta: „A dolog egyáltalán nem sújt le, szinte még örülök is neki. Épp ma jött ki egy rendelet a zsidók összeírásáról, ez már a gettó előszele, napról napra közelebb jön Pesthez a gettó határ, nincs kedvem gettóba menni, inkább vagyok musz. [munkaszolgálatos – Cs. T.], a muszoknak jobb dolguk van, mint a gettóba zárt zsidóknak. Ez az általános vélemény."[26] Egyben nagyon bízott abban, hogy nem viszik Magyarország területén túlra, mert „Én különben is fehér vagyok, a fehéreket nem viszik ki az országból."[27]

György Lajos egy 1997-ben vele készült interjúban azt nyilatkozta, hogy „vallástalan, zsidó kispolgári családban született és hogy „gyermekkoromban apámékkal együtt áttértünk a katolikus hitre, ebben nevelkedtem."[28] Györgyöt tehát kikeresztelkedett zsidóként hívták be a bori munkaszolgálatra, úgy, mint például Radnóti Miklós költőt vagy Szalai Sándor filozófust. Naplója arról tanúskodik, hogy bori életét mindvégig befolyásolta a „fehérsége". Később így emlékezett erre vissza: „Az én [bori munkaszolgálatos – Cs. T.] ismerőseim mindegyike »fehér« volt, azaz nem zsidó vallású. Lehet, hogy az egész körlet fehér volt."[29] György fehér századdal érkezett Borba és bori fogvatartásának végén némi bizakodással – vélhetően a megmenekülést jelentő gyors hazaindulásban reménykedve – jegyezte le, hogy „A fehéreket ui. minden lágerből összegyűjtötték, állítólag »keret kiegészítésül«. Ebből persze semmi se lett."[30]

Lajos által írtaktól. A napló oldalain két számozás található. Az egyik, a György Lajostól származó, nem folyamatosan jelölt számozás, a lapok felső lapszélén, míg a számviteli könyv eredeti számozása a lapok alján található.

[26] Napló, 1944. máj. 31. 1. [A következőkben a Napló, év, hó, nap és oldal felsorolást használom.]

[27] Uo. A fehér karszalag a kikeresztelkedett zsidó munkaszolgálatosok megkülönböztető jele volt.

[28] *Hollós László:* Piros. In: *György Lajos:* Fölforgató konzervatizmus – ökológiai alapelvek. Bp. 2005. 99.

[29] György Lajos elektronikus levele Csapody Tamásnak. Bp., 2006. jan. 19. (A szerző tulajdonában, publikálatlan.)

[30] Napló, 1944. szept. 4–16. 20.

A fehérek és sárgák közti ellentétekről más bori munkaszolgálatosok is beszámoltak. Gervai Sándor író visszaemlékezésében részletesen szólt az ellentétek okairól is: sárgaszalagos nem lehetett szakács, nem dolgozhatott konyhán, nem lehetett táboron belüli munkás, nem tartózkodhatott irodában, bakancsát le kellett adnia, viselnie kellett a sárga csillagot.[31] Beszámolt a sárgák péntek esti gyertyagyújtásáról és a vasárnapot megünneplő fehérekről, és azokról a zsidó munkaszolgálatosokról, akik mindkettőn részt vettek. Azt is megemlítette, hogy „augusztus végén olyan hírek érkeztek", hogy a fehérkarszalagosokat Magyarországra viszik.[32] A második lépcsőbe besorolt Gervai Sándor és György Lajos nem láthatta előre, hogy a sárga-fehér megkülönböztetés a visszaút során végleg elveszíti a jelentőségét. Pontosan attól kezdve, hogy a menetet kísérő magyar keret mellé német alakulatok is csatlakoztak, s – főleg Zimonytól kezdve – válogatás nélkül gyilkolták a zsidókat.

György Lajos a naplójában – a fentebb említett kitételeken kívül – nem foglalkozik behatóan vallási identitásával. A hátrahagyott otthoni környezetről, a családi szeretetet sugárzó miliőről írt naplóbejegyzéseiből azonban egyértelműen kiolvasható, hogy családja nem volt vallásgyakorló. „Ó, a régi pesti vasárnapok, finom reggeli és újságolvasás, tanulás vagy séta Apuékkal valahol Budán, esetleg a temetőbe vagy Ilona nénihez, utána fáradtan s éhesen a finom ebéd, délután vendégek, isteni uzsonna, vagy mozi – hol vagytok ti békebeli vasárnapok, mikor oly boldog volt a kisfiú."[33] A belvárosi rövidáru-kereskedő apa, György Antal, aki kitüntetéssel tért vissza első világháborúból, egy asszimilált zsidó család feje volt. Vallási értelemben a család nem tartotta sem a szombatot, sem a vasárnapot.

A laznicai altábor

A frissen érettségizett, 18 éves György Lajost szállító vasúti szerelvény 1944. június 15-én este érkezett meg Borba. Ezekben a napokban mintegy 3000 magyar zsidó munkaszolgálatost szállítottak ide. Radnóti Miklós marhavagonokból álló szerelvénye már korábban befutott, s ekkorra őt már teherautóval el is szállították a Heidenau altáborba. György egy szerelvényen utazott Somló Bélával, akit a Rhön altáborba vittek. György Lajost mindkettőjüknél messzebb, a Bortól legtávolabb fekvő, olasz hadifoglyok által is lakott altáborba szállították, Laznica

[31] *Gervai Sándor:* Tárgyilagos vallomás Bor-ról (sic). In: *Gervai S.:* Azt a kort nem fogjuk visszasírni. Bp. 1947. 12. Gervai Sándor (Tiszalök, 1916. szept. 30. – Jeruzsálem, 1969. aug. 12.) a későbbi író, újságíró a Rhön altáborban volt, és György Lajoshoz hasonlóan a második lépcsőben indították el Borból.

[32] *Gervai S.:* Tárgyilagos vallomás i. m. 41.

[33] Napló, 1944. szept. 24. 28. (A szombat otthoni megtartásáról nincs naplóbejegyzés.)

faluba.[34] Mintegy ötszázan lehettek, köztük a naplóíró gimnáziumi barátai, a későbbi neves nyelvész, Horlai György,[35] valamint a visszavonulás során Szenttamás és Cservenka között agyonlőtt Gerő Pál is.

A budapesti Eötvös Gimnáziumból összesen tizenhárman voltak Borban, akikkel a naplóíró találkozott is, és akiknek a nevét és bori sorsát meg is örökítette.[36] György Lajoshoz hasonlóan más visszaemlékezők is hangsúlyozták az otthoni, a gimnáziumi barátok összetartásának jelentőségét. Ők egyfajta védő-óvó közeget biztosítottak egymás számára, ami megkönnyítette a mindennapokat, valamint növelte a túlélés esélyét. A naplóban említett bori munkaszolgálatos nevek közül az Eötvös Gimnázium 1944-ben érettségizett diákjainak nevét tartalmazó évkönyvben György Lajossal együtt hét főt sikerült utólag azonosítani. (A dokumentum tartalmazza a diákok vallási hovatartozásának adatait is: a római katolikus György Lajos és Kertész Tivadar mellett Besnyő Gábor evangélikus, Gyarmati Miklós, Kahán János, Sputz Róbert és Szenes Emil izraelita vallású volt.)[37]

A bori táboregyüttest 1945 után sokan – a mai napig számos visszaemlékezővel együtt – koncentrációs táborként említik, míg a bori magyar katonai keretet háborús bűnösök, köztörvényes bűnözők és szadisták gyülekezeteként tartják számon. A szakirodalom sem mentes teljesen ettől a megközelítéstől. György Lajos naplója több példát is hoz arra, hogy a valóság sokkal differenciáltabb volt az elnagyolt, sommás megfogalmazások sugallta képnél. A bori táborcsoport nem volt koncentrációs tábor, s a keretlegények közül sem volt mindenki szadista.

György Borban találkozott a keret tagjai által tanúsított magatartás negatív és pozitív példáival is. Ő az akkor legjobbnak tartott bori altáborba került. A foglyok minősítését három szempont indokolta. A bori táborok közül egyetlenként egy település belterületén volt a tábor, s emiatt be sem volt kerítve. Bortól, a központtól a legtávolabb fekvő (magyarokat is őrző) altábor volt, ráadásul a falu nem a legforgalmasabb észak-déli (Bor–Žagubica–Požarevac–Belgrád) főútvonalon feküdt, s közel volt Romániához. Az egyik legfontosabb szempont azonban az volt, hogy – a körülményekhez képest – emberséges katonai elöljárói voltak. Egész pontosan így írt erről naplójában: „Szállás. A falu kocsmájában, frissen van ciánozva, meszelve, 18–45-ös létszámú szobák, poloska nincs, ágy: 3-as fapriccs. Ivóvíz 200 méterre a körlettől, patak, hol mosni s mosdani lehet, 20 méterre.

---

[34] Laznicától, illetve Žagubicától északabbra is voltak altáborok, de ezekben magyar munkaszolgálatost nem tartottak fogva.

[35] Horlai [Horlay] György (a. n. Berger Klára; Bp., 1925. máj. 29. – Bp., 2018. febr. 27.). Budapesti tanár, nyelvész, angol nyelv- és tankönyvek szerzője.

[36] Napló, 1944. szept. 4–16. 20.

[37] Az Eötvös Gimnáziumban 1944-ben két osztály (A, B) érettségizett. György Lajos osztálytársa Besnyő Gábor és Gyarmati Miklós volt (A), a többiek a párhuzamos osztályba jártak. Köszönetet mondok segítségéért a gimnázium könyvtárosának, Márkusné Ihász Saroltának.

A konyha cca. 50 méterre van."[38] Laznicán tehát „Az általános hangulat [az eredetiben aláhúzva – Cs. T.] nem volt rossz, legfeljebb a rosszidős napokon, különben csak néhány majrés félt a kinyírástól."[39] Az első laznicai táborparancsnokról azt írta, hogy „Megismerkedünk Halász zászlóssal, a parancsnokunkkal,[40] ki Újvidéki, s nagyszerű ember".[41] A laznicai keretről pedig azt rögzítette, hogy „jóformán nem is ismertük (bár nálunk voltak a legnagyobb gazemberek, Gischer és Katus), hála emberies zászlósunknak".[42] György Lajos több évtizeddel később ugyanerre a laznicai keretre így emlékezett: „Voltak közöttük rendes, emberséges, becsületes emberek. Volt olyan, akiről azt mondtuk, hogy a tenyerünkön is elhozzuk Budapestre. Úgy rémlik, hogy [a felszabadulás után – Cs. T.] került is neki valami civil ruha – de ezt már nem tudom biztosan."[43]

A fenti körülmények kontrasztját mutatják a Borba való visszarendelés után a Bor településhez közeli, szögesdróttal körülvett Brünn és Berlin táborban keletkezett bejegyzések az ott eltöltött 26 augusztusi napról. A Brünn táborban „fantasztikus mennyiségű"[44] poloska fogadta őket, a Berlin táborban pedig: „A barakkokban most térdig érő szemét fogadott minket, az előttünk ott lakók minden fölösleges rongyukat, holmijukat, amit nehéz lett volna hazacipelni, ott hagyták. Ezt a fantasztikus szemétmennyiséget sikerült két nap alatt elégetni, miután kiguberáltuk belőle az értékesebb ruhaneműket."[45] Borban „Éjjel nem lehetett a latrinára menni csak »convoj« alakzatban, mert az unatkozó keret »védte« a latrinát, s hogy kicsit elszórakozzanak, úgy pofozták a zsidókat, hogy azok métereket gurultak egy-egy ütéstől."[46] György a Berlin táborban találkozott a bori táborrendszer egyik legkegyetlenebb tagjával. Azt jegyezte fel róla, hogy „Most ismertük meg jól Bregens [altábor – Cs. T.] kiváló főtörzsét, Császárt [az eredetiben aláhúzva – Cs. T.], kinek sikerült megkeserítenie az utolsó két hetünket Borban. Császárnak voltak szokott dumái, ilyen volt az egymásután 8-szor elismételt »…dógozni, dógozni, dógozni…«, »… az anyád kurva istenit az anyádnak…«, »…Juda baszta az

[38] Napló, 1944. [hó?, nap?] 6.
[39] Uo.
[40] A laznicai tábor első parancsnoka Dr. Halász Jenő tartalékos zászlós, újvidéki tanító volt. A munkaszolgálatosok között két hír terjed el róla (átszökött a partizánokhoz, illetve hogy a hivatalos szabadságából nem jött vissza). 1945 után Jugoszláviában öt év börtönbüntetésre ítélték. A tábor második parancsnoka Nagy Béla szegedi főhadnagy volt. A Borba történő bevonuláskor már ő volt a táborparancsnok.
[41] Napló, 1944. jún. 18. 6.
[42] Napló, 1944. [hó?, nap?] 10.
[43] György Lajos elektronikus levele Csapody Tamásnak. Bp., 2005. szept. 9. (A szerző tulajdonában, publikálatlan.)
[44] Napló, 1944. szept. 4–16. 20.
[45] Napló, 1944. szept. 9. 17–29.
[46] Napló, 1944. szept. 17–29. 24–25.

anyámat…« stb. Volt egy kedvenc gumibotja, amivel szokása szerint véresre verte azokat, akik csak az útjába akadtak. […] Úgy féltünk Császártól, hogy reggelenként, ha a németek emberért jöttek, rohantunk sorakozni, hogy kimehessünk velük. Mert a németek korrektek. Amíg dolgozunk – nem bántanak. Ha nincs ránk szükség – agyonlőnek. (:Ha kifacsartuk a citromot – eldobjuk:) A legszörnyűbb az volt, hogy Császár állati gonoszságait a tisztek nyugodtan tűrték, ezért ők épp úgy megérdemlik halálukat, mint ő maga."[47] György Lajos hazaérkezését követően tudomást szerzett Császár János főtörzsőrmester elfogásáról.[48] Kétoldalas beadvánnyal fordult a szegedi népügyészséghez, amelyben részletesen beszámolt kegyetlenkedéseiről, majd azzal zárta levelét, hogy „A halál túl enyhe büntetés lesz számára".[49] A népbírósági perben mintegy 20 volt munkaszolgálatos – köztük Faludi László, Laufer György és Szöllösi György – tanúvallomása alapján Császárt végül halálraítélték és kivégezték.

Miközben Borban „minden rossz volt",[50] addig Laznicán két vasárnap délelőtt kabaréelőadást rendeztek.[51] (Az előadások rendezője a már akkor is neves színész és komikus, Keleti László[52] volt.) A napló a gazdag repertoárt is közli és egyben egy pikáns jelenet rögzítése kapcsán bepillantást nyújt a magyar keret életébe és egyben a magyar–német viszonyba is: „A második kabaré előtt egy részeg" német katona „megfogdosta a Halász kurváját, ki ezért csuda dühös lett s a kabaré alatt, mikor a németek hangosan dumáltak s zavarták az előadást, kidobta s a magyar kerettel kiverettette őket."[53]

A hadihelyzet változása s Románia háborúból történt kiugrása miatt az altáborokban a munka 1944. augusztus végén befejeződött. A munkaszolgálatosok érezték, hogy minden megváltozott, „ha már a zsidók kiröhögik a német schmasserokat".[54] A Borba történő visszavonást megelőzően a raktárokban lévő élelmiszert szétosztották a munkaszolgálatosok között, de talán ennél is jobban jelzi az új viszonyokat, hogy a táborparancsnok az első szálláshelynél azt közölte velük, „Ha szökni akarnak az urak, ott a kapu, nem kell sokat tanácskozni".[55] Mintegy kétszázan éltek is a lehetőséggel. György Lajos azért nem ment velük, mert lábai

47 Napló, 1944. szept. 17–29. 24.

48 Császár János (a. n. Burkus Judit; Medgyesegyháza, 1905. ápr. 17. – Szeged, 1945. aug. 3.) főtörzsőrmester, a Bregenz- és Rhön-altáborokba, majd a Berlin táborba beosztott keretlegény.

49 György Lajos autográf, aláírt, dátum nélküli beadványa. Az iktatási dátumon 1945. jún. 19-e szerepel. Császár János népbírósági pere. Nytsz.: 1542/1945. BFL Nb.206/1945. 160–161.

50 Napló, 1944. szept. 17–29. 24.

51 Az első időszakban (1943) a Berlin táborban is voltak előadóestek.

52 Keleti László [Kohn Izrael] (a. n. Grünhut Riza; Bp., 1904. jún. 14. – Bp., 1972. aug. 28.) színész, komikus, érdemes művész.

53 Napló, 1944. [hó?, nap?] 6.

54 Napló, 1944. [hó?, nap?] 17.

55 Napló, 1944. [hó?, nap?] 18.

sebesek voltak és nem tudott bakancsot húzni. („Országúton tudok menni mezítláb, hegyek közt nem.")[56] A menet maradéka, mintegy háromszáz fő négy nap gyaloglás után ért vissza Borba, szeptember 2-án este. Györgyöt itt nemcsak Császár János főtörzsőrmester és a rosszabb körülmények fogadták, de egy alkalommal életveszélybe is került. A munkaszolgálatosok munkájával elégedetlen német katonák egyike közéjük lőtt és a golyó csak fél méterrel kerülte el. Míg Laznicán „aránylag jó" koszt volt, amit a ruha- és óraeladásból és a tíz napra adott 70 dinár zsoldból fel is tudtak javítani (utóbbi piaci értéke hat és fél palacsinta volt) György Lajosra Borban rátört az éhezés. Mindenét eladta, amije csak maradt: „Földobtam az ingem, levéltárcám, sálamat, tükröm, fésűm, bőrnadrágom, borotválkozó-készletem, pulóverem, cérnát, gumiszalagot és egyéb apróságokat. Mindezért palacsintát vettem, illetve közvetlenül palacsintára cseréltem."[57]

Egész bori időszakának legnehezebb hetei voltak ezek. A lába még mindig fájt, elviselhetetlen a Brünn- és a Berlin-tábor légköre, állandósultak a tömeges és kegyetlen kikötések. Mindenki feszült a visszavonulás miatt. Inkább önként jelentkezett a Wehrmacht által szervezett táboron kívüli munkára vagy megpróbált a táboron belül elbújt barátjával sakkozni. Ekkoriban felerősödött naplójában a békebeli otthon emléke, hiányzott anyjának és szerelmének a szeretete és vágyakozott „a kultúra, a könyvek, a színház után is".[58]

György naplójában nem írt a minden bori munkaszolgálatost foglalkoztató „menni vagy maradni" dilemmáról. Utólag közölte csak egy megkeresésre, hogy mint sokaknak – így például Radnóti Miklósnak –, neki is volt beleszólása a kérdés eldöntésébe. Így emlékezett erre vissza: „Egy gimnáziumi osztálytársam, Jenő nagyon hívott, hogy menjek vele az első lépcsővel, de Fücsök barátom lebeszélt: »sose tégy semmit a sorsod ellen«. (Jenő sosem jött haza.)"[59]

A felszabadulás és vándorlás

A napló hosszabbik fele a felszabadítását követően keletkezett. Faludival, Lauferrel és Radnótival ellentétben György Lajost Somló Bélával együtt a második lépcsőbe sorolták, s a gyalogmenet második napján, 1944. szeptember 30-án a partizánok felszabadították a volt Heidenau-altábor közelében. György még a felszabadulásának pontos óráját (déli 12) és helyét (171. kilométerkő) is megjelölte. Tito „vöröskatonáival" való találkozás kapcsán azt jegyezte fel, hogy „könnyek gyűlnek

[56] Napló, 1944. szept. 2. 19.
[57] Napló, 1944. szept. 17–29. 25.
[58] Uo. 27.
[59] György Lajos elektronikus levele Csapody Tamásnak. Bp., 2005. szept. 4. (A szerző tulajdonában, publikálatlan.)

szemembe: új világba értünk” [az eredetiben aláhúzva – Cs. T.].[60] György ezután kétszer is beállt partizánnak, de semmilyen hadi cselekményben vagy partizán-akcióban nem vett részt. Barátaival hármasban vándoroltak a Majdanpek környéki hegyekben. Számos felszabadított bajtársukkal ellentétben szerencsésen elkerülték a Kučevót visszafoglaló és munkaszolgálatosokat gyilkoló németeket. A látványos várromjairól híres Galambócnál átkeltek a Dunán és Románia területére érkeztek.

A románok, majd az oroszok egyaránt vegyes fogadtatásban részesítették őket. Az orosz katonák olyan sok fizikai és lelki szenvedést okoztak neki, hogy elkeseredésében azt írta: „A végén már azt mondtam, nem vagyok kommunista. Később láttam, milyen jó volt ez az első nagy csalódás, megedzett a későbbiek ellen, s idővel nagyon megszerettem az oroszokat.”[61] Belgrádban belépett a Magyar Kommunista Pártba. A Horthy-proklamáció a lehető legjobbkor jött nekik Pancsován, mivel háromfős csapatukat a partizánok éppen bebörtönözték. („Ha az nem jön, akkor lehet, hogy a németekkel együtt minket is kivégeznek.”)[62] Pancsova után észak felé, Magyarország irányába vándoroltak, a Nagybecskerek–Szeged–Hódmezővásárhely–Szolnok–Monor–Kispest útvonalon. Gyalog, teherautón, tankon az orosz csapatok nyomában haladtak.

Magyarország területét Szőregnél, 1944. október 24-én érték el. A hazaérkezés lelkiállapotáról annyit jegyzett fel, hogy „Fura hangulatban megyünk Szeged felé, ellenségesen vizsgáljuk a magyarokat, dühösen és bosszúszomjjal telve nézünk a szembejövőkre.”[63] Szőreg után még 88 nap telik el, míg pesti lakásukba ér. Ez alatt az idő alatt György hű marad a szabadulása utáni, gyakoribb naplóvezetési szokásaihoz. Bejegyzéseiből képet alkothatunk a felszabadult és egyben el is foglalt ország átmeneti, kaotikus helyzetéről, a számkivetett vándor és a volt bori zsidó munkaszolgálatos szemével. Minden településen, szálláson eltöltött nap egy kalanddal ér fel, ahol meg kell küzdeni mindenért, elsősorban a túlélésért és a szabadságért. Az orosz katonák ugyanis nemcsak segítségükre voltak, de veszélyt is jelentettek számukra. Az egyik, naplóban emlegetett gimnáziumi évfolyamtársát például a családja 1945-ben több újságban is feladott hirdetésben kerestette, mivel Szenes Emil Borból hazafelé – úgy hallották – feltehetőleg Szeged és Kecskemét között orosz fogságba került.[64] Ma már biztosan tudjuk, hogy Szenes ugyanott esett szovjet fogságba, ahol György Lajos is magyar földre lépett (Szőregen) és akkor,

[60] Napló, 1944. szept. 30. 32.
[61] Napló, 1944. okt. 12. 36.
[62] György Lajos elektronikus levele Csapody Tamásnak. Bp., 2005. szept. 04. (A szerző tulajdonában, publikálatlan.)
[63] Napló, 1944. okt. 24. 38.
[64] A budapesti Szenes-fotóüzlet tulajdonosa a Kis Újságban, a Népszavában és a Világ című lapokban, 1945 márciusa és decembere között megjelent hirdetésekben kereste eltűnt fiát.

amikor György még Szegeden tartózkodott (1944. október 27.). Szenes Emil a következő év kora tavaszán halt meg az egyik szovjet lágerben.[65]

A naplóból az olvasó szinte szócikkszerűen, konkrét példákon keresztül megismeri, hogy mit is jelent a „tarhálás" és a lopás ilyen helyzetben. Megtudjuk, miként sodródtak bele az érintettek, és mit éreztek közben. De György Lajos esetében a napló nem kizárólag a materiális létért való küzdelemről tudósít: György könyvet is lopott és a szálláshelyeken talált lakásokban lévő könyvek közül nagyon sokat el is olvasott. A cím szerint felsorolt szépirodalmi és ponyvairodalomhoz tartozó művekből az elolvasott könyvek katalógusa is összeállítható lenne. Találóan jellemzi ezeket a napokat, amikor így ír: „Olvasunk, eszünk, én tarhálni járok."[66]

György Lajos a budapesti gettó felszabadulása utáni második napon érkezett haza belvárosi otthonába, a felszabadulását követő 111. napon, 1945. január 19-én. Maga jegyezte fel, hogy a bori munkaszolgálatosok közül az elsők között, legfeljebb tizedikként érkezett vissza Pestre. Ezt követően ritkultak a bejegyzések, márciusban pedig nem írt. György 1944 decemberéig úgy becsülte, hogy 1% az esélye annak, hogy édesanyját és szerelmét életben találja otthon. 1944 karácsonyán – különböző forrásokból származó hírek alapján – Monoron már azt érezte, hogy ennek esélye 20%-ra nőtt. Róla sem tudott semmit a családja és szerelme körülbelül 1944 augusztusától. György Monoron értesült a cservenkai mészárlásról és úgy gondolta, hogy erről az ő hozzátartozói is tudhattak, s ezért gondolhatták, hogy ő is a tömeggyilkosság áldozata lett. Ilyen gondolatokkal ért haza, ahol is édesanyját és szerelmét is épségben találta.

A napló utolsó bejegyzéseiből még megtudjuk, hogy összeköttetései révén a Jointnál[67] lett „ajtóőr", s jó élelmezést, később pedig még fizetés is kapott ezért. Szerelmével kommunista népgyűlésen voltak, az Urániában orosz filmet néztek és „fekete-lisztért" mentek. Édesapja csak 1945 áprilisában tért vissza a nyugat-dunántúli munkaszolgálatból,[68] ezért édesanyja nyitotta az üzletet, „süteményt és nyakkendőt, gallért árul".[69] György hazaérkezését követően a magánéleti szál dominált a feljegyzésekben. Ennek az életszakasznak a legfontosabb és egyben a naplót záró bejegyzése is magánéleti vonatkozású: egy év után véget ért a szerelem („Finita.")[70]

---

[65] Szenes Emil (Bp., 1925. – Szovjetunió [ma: Grúzia], I.110. sz. tábor], 1945. márc. 1.). HIM HM IQSYS Informatikai Zrt. Hadifogoly-adatbázis. (https://bit.ly/2GZ6BYq, letöltés 2018. okt. 27.)

[66] Napló, 1944. nov. 26–28. 44.

[67] Joint: American Joint Distribution Committee (amerikai zsidó segélyező szervezet).

[68] Édesapja, György Antal túlélte a Nagykátára szóló behívása után következő fertőrákosi munkaszolgálatot. Budapesten halt meg 1962-ben. *György P.:* Apám helyett i. m. 17., 19., 46.

[69] Napló, 1945. febr. 25. 65.

[70] Napló, 1945. ápr. 3. 65. (György Lajos első felesége nem azonos a naplójában nevesített szerelmével.)

A naplónak azonban kizárólag a szöveges és privát része fejeződik be 1945. április 3-án. A következő lapokat a már említett szálláshelyek időrendi felsorolása és egy szótár-oldal tölti ki. Ez azonban nem a bori noteszek esetében ismert szerb–magyar, esetleg orosz–magyar szótár, hanem egy 11 szóból álló bori munkaszolgálatos szleng szótár (például feldobni: eladni; flamó: éhezés). A napló utolsó, György Lajostól származó bejegyzései pedig néhány szólást tartalmaznak, köztük Császár János keretlegénynek a már idézett, munkára felszólító mondatát.

A napló – a naplóirodalomban ugyan nem rendkívüli módon, de a bori naplók esetében egyedüliként – rajzokat is tartalmaz. A lapok szélén, ritkán a tetején, piros tintával készített apró skiccek láthatók. Ezek a szöveghez kapcsolódnak; rajzolt várat, sínt, csillét, téglarakásokat, vörös csillagot (alatta szerbül: éljen Tito), sarlót és kalapácsot, vöröskeresztet, tankot, könyveket, órát (alatta oroszul: óra), karácsonyfát és bejglit.[71] György a naplóban a fontosnak tartott címeket, alcímeket, egy-egy dátumot, szót vagy nevet ugyanezzel a piros tintával húzott alá, feltehetően egy későbbi átolvasás során.

A napló utóélete és jelentősége

György Lajos egész életében nagy becsben tartotta naplóját. Fiától tudjuk, hogy első házasságából a könyvein és két fényképalbumon kívül egyedül a bori naplóját vitte magával.[72] Tette mindezt úgy, hogy első felesége 1973-as válásukig nem is tudott a napló létezéséről. György a naplót kivette a lakás zárt szekrényéből és az új lakás szekrényébe zárta, létezéséről pedig második feleségének sem beszélt sokáig.[73] Sokat elárul a bori naplóhoz való viszonyáról, hogy mi volt a véleménye egy másik, szintén fontos életszakaszban, 1956-ban vezetett naplójáról. Fia szerint ugyan a két napló sorsában sok hasonlóság fedezhető fel, de György Lajos a második naplót közel sem tartotta akkora becsben, mint az elsőt.[74] György Péter egyenesen úgy látta, hogy „a bori napló volt az apám (egyetlen, földi) életének féltve őrzött titka".[75]

György Lajos előttem saját maga fedte fel bori munkaszolgálatának tényét, majd találkozásaink során a bori napló létezését. Bori kutatóútjaim előtt és után kikértem véleményét, segített a laznicai munkaszolgálatos nevek és az altábor helyszínének azonosításában is. Bori naplójáról is leveleztünk, leveleiben

[71] Összesen 13 rajz, köztük két helyen aláírás is szerepel, és külön van még három szintén pirossal, lapszélre írt szó, megjegyzés („гладан сам" [éhes vagyok], „B.U.É.K.", „Hungária").
[72] *György P.:* Apám helyett i. m. 73.
[73] Uo. 75.
[74] Uo. 74.
[75] Uo. 78.

hivatkozott is rá. 2005-ben azt írta, hogy nemrég olvasta el az egészet újra és hogy „sok mindent nem vállalok belőle".[76] Hogy miért, arról nem beszélt. Bor is foglalkoztatta, egyik levelében azt írta, hogy „Egy barátommal mindig csak beszéltünk róla, hogy visszamegyünk Laznicára és Borba látogatóba – de aztán csak szóbeszéd maradt. Megöregedtem, ő pedig meg is halt azóta."[77]

György Lajos naplójának jelentősége nem csak abban áll, hogy a felsorolt kevés bori napló egyike, s hogy a bori munkaszolgálat fizikai és mentális eseményeit, következményeit rögzíti. Érdekességét és fontosságát tovább növeli, hogy szerzője egy 1983-ig részben tipikus, utána részben atipikus pályát befutó ismert orvos-tudós, gondolkodó volt, aki sokakat mobilizálni képes öko-mozgalmár, tekintélyes közszereplő lett. Számos szaktanulmány, könyv és újságcikk szerzője, maga is lapszerkesztő. Ennek a sorsnak az alapélménye pedig a bori munkaszolgálat formájában manifesztálódott zsidó-katolikus, baloldali-kommunista, oroszbarát és oroszellenes múlt, amelynek bonyolult összefüggéseivel később önmaga is küszködött. A fia, György Péter által megteremtett irodalmi és közéleti közegben pedig mindez, benne sarkalatos pontként a bori naplóval, további távlatokat kapott. Immár György Lajos és György Péter, apa és fia, egymástól eltávolodott két értelmiségi közös és mégis markánsan elkülönülő sorsának alapdokumentumaként is tekinthetünk rá.

György Lajos bori naplója a szerző saját rendelkezése miatt, a maga egészében legalább 2026-ig nem lesz olvasható. Mintha a napló sorsa ugyanúgy folytatódna tovább szerzőjének halála után, mint amilyen volt az azt megelőző évtizedekben. A napló teljes szövegének publikálása ugyan tilalom alatt áll, de a tartalma, több részlete, leírása fia révén itthon és külföldön is publikussá vált. Megismerhetősége azonban továbbra is részleges marad.

MEMORIES OF FORCED LABOUR SERVICE IN BOR AS REFLECTED BY DIARIES

By Tamás Csapody

SUMMARY

Some 6000 Hungarians were taken to Bor in Yugoslavia (Serbia) for forced labour service during World War II. The labourers were kept prisoners in camps controlled by the Hungarian military. The work they did in mines and the mountains was supervised by

[76] György Lajos elektronikus levele Csapody Tamásnak. Bp., 2005. szept. 19. (A szerző tulajdonában, publikálatlan.)
[77] György Lajos elektronikus levele Csapody Tamásnak. Bp., 2005. szept. 4. (A szerző tulajdonában, publikálatlan.)

German soldiers. Alongside the members of free churches (Jehovah's Witnesses, Reformed Adventists, Nazarenes) convicted of infidelity, it was mostly Jewish men who were taken to Bor, and it was members of this latter group who kept diaries during their captivity at Bor. There are five such diaries: those of László Faludi, Lajos György, György Laufer, Béla Somló, and György Szöllösi. The present comparative analysis of the diaries focuses on the diary of Lajos György (1926–2008) that runs from May 1944 to April 1945. The importance of this document is further enhanced by the author's life story after 1945, as well as by its role in literature, for the diary of Lajos György has emerged as an emblematic document of memories and narratives connected to the Holocaust.